

Vállalkozáskutatói
Műhely

Műhelytanulmányok 2026. 2.

**Vállalkozástörténet és kisvállalati
versenyképesség Magyarországon a
rendszerátalakítástól napjainkig**

Összefoglaló a témában rendezett
műhelykonferenciáról

Vállalkozástörténet és kisvállalati versenyképesség Magyarországon a rendszer váltástól napjainkig

Összefoglaló a témában rendezett
műhelykonferenciáról

Szepesi Balázs
Mathias Corvinus Collegium Alapítvány

Pogácsás Péter
Mathias Corvinus Collegium Alapítvány

ISBN 978-615-6221-54-4

Összefoglaló

Összefoglaló a „Vállalkozástörténet és kisvállalati versenyképesség Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig” címmel rendezett műhelykonferenciáról

Időpont: 2023.06.21. 10:00-17:00

Helyszín: Pécsi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar tanácsterem (Pécs, Rákóczi út 80., 2. emelet)

A résztvevők a témával kapcsolatos korábbi tevékenységeiket az alábbiak szerint határozták meg.

Személyes résztvevők:

Szerb László (PTE, Közgazdaságtudományi Kar) - kkv versenyképesség, GEINDEX

Sass Magdolna (KRTK Világgazdasági Kutatóintézet) – FDI, nemzetközi munkamegosztás

Szepesi Balázs (MCC Közgazdasági Iskola) – vállalkozói versenyképesség

Ács Zoltán (George Mason University, USA) – vállalkozóképeség, GEINDEX

Lux Gábor (KRTK, Regionális Kutatások Intézete) – közép-európai iparpolitikák, kkv-k Közép-Európában

Kaposi Zoltán (PTE, Közgazdaságtudományi Kar) – gazdaságtörténet, turizmus

Gergely Orsolya (Sapientia Egyetem) – női vállalkozások, kulturális örökség

Katona Klára (PPKE, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet) – vállalati működés, vállalati versenyképesség

Radácsi László – menedzsmentismeretek, vállalati növekedés

Csillag Sára (BGE, Pénzügyi és Számviteli Kar) – kkv tudástranszferek, speciális vállalatok

Czakó Erzsébet (BGE, Pénzügyi és Számviteli Kar, Menedzsment Tanszék) – vállalati és iparági versenyképesség, nemzetközi üzleti stratégiák

Szabó József (SZIE) – vállalati gazdaságtan, magyarországi vállalkozások a nyolcvanas és a kilencvenes években

Farkas Szilveszter – vállalkozói készségek, válságkezelés

Pogácsás Péter (MCC, Közgazdasági Iskola) – állami vállalkozásfejlesztési stratégiák és programok

Ambrus Loránd (MCC, Vállalkozáskutatói Műhely és HUN-REN KTI) – vállalkozáselméletek, politikai gazdaságtan

Inzert Annamária (Pénzügykutató, IKU Innovációs Kutató Központ) – ipari struktúraváltás, ipari versenyképesség, innováció

Losonci Dávid (BCE, Operáció és Döntés Intézet) – vállalkozói versenyképesség, vállalati folyamatmenedzsment

Online résztvevők:

Chikán Attila (BCE, Vállalatgazdaságtan Intézet) - vállalatgazdaságtan, versenyképesség

Lengyel György (BCE, Kommunikáció és Szociológia Intézet) – kényszervállalkozások, gazdasági elitek, vállalkozói hajlandóság

Hortoványi Lilla (MCC, Közgazdasági Iskola) – vállalati versenyképesség, innováció, vállalatmenedzsment

Lengyel Imre (SZTE, [Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet](#)) – regionális és városgazdaságtan, regionális gazdaságfejlesztés

A műhelykonferencia Vállalkozáskutatói és Elemző Hálózat (VKEH) szervezésében került megrendezésre. A VKEH célja magyarországi és Kárpát-medencei vállalkozáskutatás összefogása és koordinációja.

Szerb László bevezetőjében a másik két szervező (Szepesi Balázs és Sass Magdolna) nevében elmondta, a rendezvényt azért kezdeményezték, hogy az elmúlt 30 év aktív vállalkozáskutatói és szakértői közösen áttekintsék a rendszerváltás óta eltelt időszak fontosabb témáit, kérdéseit, eredményeit és kutatási feladatait. A rendszerváltás utáni magyar vállalkozások története még nincs megírva, legfeljebb a kilencvenes évekről születtek összefoglaló elemzések. A jelenlegi kezdeményezéssel próbáljuk összegyűjteni a még közöttünk tartózkodó, aktív szereplők ismereteit. A workshop keretében nem kerül sor formális előadásokra, hanem az előre ismertetett három fő témakörhöz várják a résztvevők véleményét.

A szervezők a későbbiekben egy digitális gyűjtőhelyet is ki szeretnének alakítani. Mindenkit arra kérnek, hogy töltsék majd fel ide a témával kapcsolatban született tanulmányokat, elemzéseket, szakcikkeket és egyéb dokumentumokat.

A workshop három részletben zajlott le. Az elsőben a három évtizedet leginkább jellemző megállapításokat, hosszú távú hazai/nemzetközi gazdasági, társadalmi, kulturális, intézményi, politikai tényezőket tekintették át a résztvevők (**Áttekintés**). A második részben a rendszerváltás óta eltelt időszak a magyar mikro- kis- és középvállalkozások szempontjából történő korszakolására tettek kísérletet (**Korszakolás**). A harmadikban a hazai vállalkozói világ rendszerváltás utáni történetének összevont értékelését, mérlegét kívánták megvonni a résztvevők (**Értelmezés**).

I. Áttekintés

A téma felvezetéseként Szerb László az alábbi **vitaindító összefoglalást** tette közzé:

A hazai MKKKV szektor fejlődését a Magyarországon kívüli és belüli tényezők egyaránt alakították, habár ezen tényezők eltérő intenzitással és eltérő irányban hatottak.

*A **külső tényezők** közül a következőket érdemes megvizsgálni:*

- *külpolitikai helyzet – a Szovjetunió szétesése, az Európai Unió bővítése, az orosz-ukrán háború,*
- *a külgazdasági helyzet – a konjunkturális és a válság időszakok*
- *a digitális forradalom – új technológiák térnyerése*
- *környezeti változások – globális felmelegedés, klímaváltozás, szélsőséges időjáráások*

*A **hazai általános tényezők** közül az alábbiak érdemelnek külön figyelmet:*

- *a politikai helyzet – kormánypartok és ideológiák, a politikai hatalom gyakorlása*
- *társadalmi helyzet – a vállalkozás társadalmi fogadtatása, egyenlőtlenségek alakulása*
- *a gazdaságpolitikai helyzet (talán a legfontosabb)*

- *piaci intézmények – piaci intézmények kiépülése, állami beavatkozás vs. piaci mechanizmusok, versenypolitika*
- *a kisvállalatok támogatása – törvénykezés, intézmények, direkt és indirekt normatív/nem normatív támogatások*
- *finanszírozás – hitel és tőkepiac alakulása*
- *fiskális politika különösen az adózás hatása – adószintek és adófajták, különadók, informális gazdaság*
- *külföldi működőtőke (FDI) és hatása a kisvállalatokra – kkv-k az értékláncban, beszállítások*

Az MVVK specifikus belső tényezők alakulása:

- *az MKKV szektor differenciálódása – hazai kisvállalati típusok*
- *a kisvállalatok hazai és nemzetközi versenyképessége – külön kiemelve az innovációt, az együttműködést, a nemzetköziesedést és a digitalizációt*
- *a kisvállalatok teljesítménye – termelékenység, profitabilitás*
- *vállalkozásindítás – kik vállalkoztak, milyen új vállalatok jöttek létre,*
- *az MKKV-k menedzselése/irányítása – a vállalatvezetők készségei és képességei*

Felvetődő kérdések:

Milyen részletezettségű tényezőket érdemes vizsgálni?

Melyek voltak a hosszan ható legfontosabb külső és belső tényezők a kisvállalatok rendszerváltás utáni hazai fejlődését nézve?

Az Áttekintés témájához a résztvevők az alábbi észrevételeket fűzték:

Lux Gábor az elmúlt évtizedeket a hazai kkv-k szempontjából elsősorban a tőkeakkumulációs kihívásnak való megfelelésként lehetne összefoglalni. Már a rendszerváltást követő évektől a külföldi tőke uralta a magyarországi piacokat, és a mindenkor gazdaságpolitikák is ezeket juttatta privilegizált helyzetbe. Amikor a rendszerváltás óta eltelt időszak vállalkozói pályáit vizsgáljuk, a sikeres túlélők történeteit ismerjük meg. Azonban a mai helyzet már sokkal konszolidáltabb, mint a korábbi évtizedek. A jelenlegi vállalkozások már beilleszkedtek a helyi gazdasági terekbe, sőt kis intenzitással ugyan, de formálják is azokat. Körükben különféle átörökölt értékes tudások és a túlélőképesség is megfigyelhető.

Kaposi Zoltán: A rendszerváltás utáni hazai vállalkozói világ megismeréséhez a II. világháborút megelőző gazdaság szerkezetre is érdemes kitékinteni. A kisiparnak és kiskereskedelemnek már a II. világháború előtt is jelentős súlya volt Magyarországon, az itt foglalkoztatottak száma alig maradt el a gyári munkásokétól. A kisipar és az önállóság iránti vágy a későbbi évtizedekben is fennmaradt. A szocializmus korai éveiben a kisiparosokat a termelőszövetkezetekbe, KTSZ-ekbe terelték be. Az önállóság helyszínei maradtak a háztáji gazdaságok is. A második gazdaság a 68-as új mechanizmus után kezdett még jobban kibontakozni. Ez képezte az alapját az 1989 után bekövetkezett vállalkozói robbanásnak és a mai kkv szektornak.

Gergely Orsolya Erdélyből figyelte a magyarországi kisvállalati szektor felfutását. Erdély magyar etnikumú területeire a kilencvenes években meghatározó volt a Magyarországról származó tőkebeáramlás. Oláh Sándor írt arról, hogy ebben az időszakban a magyar tőke elsősorban az agráriumba érkezett. Ennek hatása meg is mutatkozott olyan területekhez viszonyítva, ahova nem érkeztek magyarországi befektetések. A kétezres évek már a helyi vállalkozói készségek kibontakozásának időszaka volt, az EU csatlakozást követően pedig a teljes romániai gazdaság meglódult.

Katona Klára egy korábbi kutatásában a hazai és a külföldi vállalatokat hasonlította össze termelékenység, innováció és adózás tekintetében. Azt találta, hogy a vizsgált években a külföldi vállalatok tudástőkéje nem szívárogt át a vele kapcsolatban álló hazai tulajdonú kkv-ba, vagyis nem érvényesül a tudástőke spillover hatása.

Radácsi László: Hosszabb idősorokat vizsgálva látszik, hogy a cégalapítások és megszűnések viszonylag állandóak voltak Magyarországon a jogszabályváltozások hatásaitól függetlenül, vagyis a vállalkozói hajlandóság is állandó volt a vizsgált időszakban. Az iskolákban viszont azt tapasztalják, hogy a fiatalabb korosztályoknál látványosan csökken a vállalat alapítás vágya.

A hazai MKKV szektor vizsgálata során, mindig tekintettel kell lenni arra, hogy a szektor túlnyomó része nagyon kicsi szervezetekből áll, amelyek klasszikus értelemben nem is működnek vállalatszerűen. Ezek az önfoglalkoztatók és az az egy-két alkalmazottal dolgozók. A szektorra tett megállapítások ennek a körnek a valódi súlyát általában figyelmen kívül hagyják, mert különben a reprezentatív mintákba még a középvállalatok sem férnének bele.

Amikor a vállalkozásokat szoktuk értékelni, gyakran besoroljuk őket különböző kategóriákba, összetett indexekbe, de talán az lenne a helyes megközelítés, ha sikerne vennénk, hogy egy kisvállalkozás évek múltán is működik, fennmaradt, túlélte.

Ezekben az években játszódik le az első nagy generációváltás a magyarországi vállalkozásokban. A nemzetközi irodalom szerint, a harmadik generációnál dől el, hogy a családi cég hosszútávon is életképes lesz-e, tartós szereplője marad-e a piacnak. Napjainkban is zajlik tehát a magyar családi vállalati szektor kialakulása.

Csillag Sára: Hiába van Magyarországon 33 éve kapitalizmus, a vállalati interjúk arra tanítanak, hogy a vállalkozói attitűdökben tovább él a szocializmus, a gondoskodó állam iránti vágy. A cégtulajdonosok nehéz időkben elvárják az állam segítségét, a korrupcióhoz megengedően viszonyulnak, a kiskapukat szeretik kihasználni.

Ahogy a szülői minta meghatározó tud lenni az emberi életpályában, a vállalkozói attitűdöt is meghatározza a szülők szocializációja. Vállalkozó szülők gyermeke sokkal nagyobb eséllyel lesz vállalkozó.

Czakó Erzsébet egyetért azzal, hogy a szocializmusban kialakult vállalkozói formák nélkül nem érthetjük meg a kilencvenes évek vállalkozói szektorának létrejöttét. Nagyon hiányoznak a gazdaságszociológiai és történeti áttekintések. Készíteni kellene egy szakszerű, a vállalkozások számát, típusait, jellemzőit és teljesítményeit elemző áttekintését a vállalkozói szektor alakulásáról. Érdekes lenne feldolgozni a kilencvenes években született alapvető jogszabályok hatásait is.

Szabó József: 1981-től egy pjt majd gmk gazdasági vezetőjeként néhány éven át részt vett vállalkozások alapításában és működtetésében. Innen ered, hogy a vállalkozáskutatások során a szabad vállalkozás újkori történetét 1982-től vizsgálta. A kilencvenes és a kétezres években több kutatásban, tanulmányban vizsgálták egyes vállalkozói csoportok, szektorok kockázati helyzetét, sikerességét. A kockázati témájú elméleti munkák után egyes iparágaknál speciális vizsgálatokat is végeztek. Az agrárium és az építőipar, valamint a logisztika részletesebb vizsgálata során azt találták, hogy a vállalkozások számára minden országban az állami szakpolitika és a szabályozás az elsődleges kockázati tényező. Más szóval, a vállalkozások erős állami hatás alatt működnek. Iparáganként eltérő mértékű az állami akarat, illetve a piac hatása. Számos iparágban gyenge a piaci tényezők szerepe a sikerben.

A kkv szektor darabszámban nagyon eltolódik a mikrovállalkozások irányába, kevés vállalkozás jutott el a középvállalati szintig.

Farkas Szilveszter: 1982-ben egy barátjával Pécsen elmentek Kislégi Nagy Déneshez, az ezerkilencszázharmincas évek visszavonultan élő, neves közgazdászához, és nagyon izgalmas beszélgetést folytattak vele. Akkor megértette, ha nem hallgatjuk meg a korábbi korok még élő tanúit, nem fogjuk érteni az adott kor gondolkodását, motivációit. Hogyan jöttek létre és alkalmazkodtak a nyolcvanas évek vállalkozói, miközben a gazdaságpolitika mindig ellenük dolgozott, hogyan zajlik most Magyarországon a generációváltás. A hazai MKKV-k története 1980 körül kezdődik. Ezek bemutatásához esettanulmányokra lenne szükség.

Pogácsás Péter: A kilencvenes évek vállalkozásalapítási robbanásának valóban fontos szerepet játszhattak a szocializmusból tovább élő kisvállalkozások, de fontos szereplőként jelentek meg a (spontán) privatizáció keretében létrejövő új cégek és a külföldi belépők is.

A kilencvenes évek valóban az új jogszabályi keretek felállításának időszaka is, emellett azonban általánosan elfogadott attitűd volt a szabályok kijátszása, a kiskapuk kihasználása. A kormányzati kkv politika az 1998-as Gazdasági Minisztériumban indult el, később a Széchenyi Tervvel és az eu-s programokkal folytatódott. A kétezres évekre a jogszabályok finomodtak, elindult a banki kkv hitelezés folyószámlahitelek formájában. A kettőezertízes évek közepétől már egy kipróbált, stabilan növekedő, családi vállalkozói kör jött létre, amelynek nem az állami szabályozások jelentik a fő kockázati kihívást, hanem a piac és a növekedés korlátai. A kockázati tényezők nagyon megváltoztak a 33 év alatt.

Ambrus Loránd: Hangsúlyozza, hogy nem foglalkozott a magyar vállalkozások empirikus kutatásával. Pogácsás Péter előző hozzászólásának egyik állítását egy történet segítségével szeretné illusztrálni: amikor 1999-ben megkérdezte Bock Józsefet Villányban, hogy hányan dolgoznak náluk a borászatban, azt válaszolta, tizenkét asszonynak ad fizetést a palackozóban, de a karácsonyi bulin kétszázan szoktak lenni.

Inzelt Annamária szintén fontosnak tartja az előzményeket jelentő időszak örökségének figyelembevételét. A nyolcvanas évek kutatásaiból kiderült, hogy a magyar ipar cégszerkezete fordított piramis alakú, a közgazdászok akkor a versenyképtelenség egyik okának a kisebb vállalatok hiányát tartották. A kisebb vállalatok jelentős része szintén állami volt (tanácsi vállalatok, ipari szövetkezetek formájában), de léteztek magántulajdonú kisvállalatok (TSZ melléküzemágak, magán kisipar) is. A hetvenes években még nem volt kkv definíció, de a tudományos közélet ekkor kezdte felfedezni a szektor gazdasági jelentőségét. Ennek alapján ők 8 gépipari szövetkezet működését kezdték el vizsgálni, de azt tapasztalták, hogy a kiválasztás idején még 50 fő alatti szövetkezetnél egy év múlva már 150-en dolgoztak, mert időközben összevonták őket másokkal. A nyolcvanas években létrejött GMK-k, VGMK-k magasabb jövedelmet biztosítottak a dolgozóknak, de a piacgazdaságban nem ezekből jöttek létre a gazellák. A VGMK-k az állami vállalat gépein, túlmunkaidőben végezték a munkát, sokszor nem a selejtes darabok használható részeit, hanem a jó alkatrészeket építették be a saját termékeikbe. A VGMK-k, GMK-k üzleti modellje a szocialista kiskapuk kihasználásán alapult. Az itt létrejövő tudás a piaci viszonyok között kevés volt a sikerhez.

Sass Magdolna a megbízható adatok hiányára szeretné felhívni a figyelmet. A nemzetköziesedést pl. azért nem lehet vizsgálni, mert nem különíthető el a külföldi és a magyar tulajdonú cégek külföld felé történő értékesítése és pénzmozgása. Különösen a szolgáltatás külkereskedelem adatai megbízhatatlanok.

Az intézményrendszer, a joguralom, a law enforcement kérdésében nem osztja azt a véleményt, hogy a helyzet sokat javult volna, inkább a szocializmusból örökölt vállalkozói mentalitás, és vállalkozói megítélés továbbélése tapasztalható a mai napig.

Az ágazati sajátosságok vizsgálata is nagyon fontos, ebben érhető igazán tetten a hazai vállalatok útfüggősége. Az innovatív ágazatokat vizsgálva (IT, biotech, orvosi műszeripar), eltérő pályák rajzolódtak ki. Az orvosi műszernél fontos szerepet játszottak a korábbi szocialista vállalatokból kiváló

kisebb szereplők (Medicor), az IT és biotech cégeknél az egyetemi spinoff-ok, illetve IT-nél van példa nemzetközi nagyvállalatból kiváló spinoff-ra is. Ezeknél a példáknál a beáramló FDI igazán pozitív szerepet játszott. A másik általuk vizsgált terület az autópári, elektronikai ipari és a fehéráru piac volt. Az Elektroluxon keresztül vizsgálták, hogyan sikerül magyar beszállítónak megerősödni a betelepült külföldi céggel fennálló kapcsolaton keresztül. Van néhány sikeres kkv, aki a partner segítségével sikeres hazai nagyvállalattá tudott fejlődni és nemzetközivé is tudott válni (ilyen a Jászplasztik és a Karsai Holding). Azt várták, hogy sok ilyen példa fogja dinamizálni a magyar gazdaságot, de sajnos kevés sikertörténetet találtak. Ezek a sikerpéldák is általában itthon csak a TIER II. szintig tudnak eljutni, a TIER I-es beszállítóvá válás számukra is gyakran csak külföldön vált elérhetővé, ezért számukra a külpiacra lépés az upgrading-et is jelenti. A sikeres nemzetköziesedés eléggé ágazatfüggő és néhány ágazatra korlátozódik. Az agrárium ebből a szempontból sajnos csalódás. Lenne tradíció, tudás, még sincs nemzetközi siker.

A nemzetköziesedés a hazai kkv-k számára elsősorban a régiót jelenti, kivéve egyes innovatív ágazatokban, ahol a tevékenység jellege „születetten” globális. Megfigyeltek néhány sikertelen nemzetköziesedési kísérletet is. Ezekben az esetekben szinte mindig túl nagy távolságra (pl. Kínába) való kilépés volt megfigyelhető.

Lengyel Imre szerint a hazai MKKV szektor nemcsak méreteiben és ágazati szerkezetében, hanem piacai tekintetében is rendkívül heterogén. A kétezres évek felmérései szerint a dél-alföldi kkv-k 90%-a helyi, lokális piacon működött. Az ilyen kis piacokon a verseny zéró összegű. Pl. egy fejlesztési támogatással meg lehet erősíteni egy új szereplőt, de akkor egy régi kihullik a piacról. Spillover hatások csak az országos vagy nemzetközi méretű piacokon értelmezhetők. A kkv elemzések során tehát a piaci méret alapján is fontos differenciálni.

A legújabb felmérések azt mutatják, hogy az FDI által vezérelt feldolgozóipari térségek egy átmeneti felzárkózás után inkább lemaradnak más térségekhez képest, mert az FDI elszívja az erőforrásokat a hazai hozzáadottérték növekedés elől.

Chikán Attila bevezetesként megjegyezte, hogy már eddig is nagyon sok érdekes megállapítás hangzott el a tanácskozáson, fontos lenne folytatni a gondolkodást.

Az állami szakpolitikákról és az intézményrendszerrel véleménye szerint lehet optimistán vagy pesszimistán nyilatkozni, de az biztos, hogy meghatározó módon felelős a kkv szektor helyzetéért. A gazdaságpolitikai stratégiákban a kkv-k soha nem szerepeltek a fontos területek között, a kkv-k szabályozása és támogatása nem volt stabil, a korrupció pedig ma is áthatja az egész szektort. Nehéz kutatni az intézményrendszer és a gazdaságpolitika szerepét, de fontos lenne, hiszen a foglalkoztatástól az innovációig, vagy a termelékenységig meghatározó szerepük van a gazdaság számos területén, és számos pozitív példát is találunk ebben a szektorban.

Magyarországon szinte teljesen hiányzik a kkv szektor érdekvédelme. Más országokban (pl. Skandináviában, vagy a Beneluxban) léteznek olyan független szervezetek, amelyek sokat segítenek a kkv-k fejlesztésében, mind a gazdaságpolitika, mind a menedzsment felé fordulva. Azok a

magyarországi szervezetek, amelyek betölthetnék ezt a szerepet (MKIK, VOSZ, szakmai szövetségek) erősen államosodtak, nincs bennük kellő dinamika ehhez a feladathoz.

A harmadik fontos probléma, hogy a magyar vállalatvezetők általában kifejezetten jó véleménnyel vannak saját magukról, pedig gyakorlati működésük erre igen gyakran nem adna okot. A BCE versenyképességi felmérései is mutatják, hogy eközben a képzést nem tartják fontosnak. A problémaért felelőssé tehető az oktatási rendszer elmaradottsága is, amiben a BCE is bűnös. Ma sincsen az országban egy nemzetközi követelményeknek megfelelő vezetőképző intézmény, ahol a vállalati vezetők az oktatás keretében szembesülhetnének más országok tapasztalataival. Tehát kínálati és keresleti probléma is van.

Losonci Dávid: Hogyan lehet értékelni a vállalkozásokat? Miben mérhető a sikerük? Lehet számviteli fogalmakkal, illetve a leggyakrabban az összetett versenyképességi fogalmakkal próbálkozni. De azt tapasztaljuk, hogy gyakran úgy versenyképesek a kkv-k, hogy nem használják az általunk versenyképességi paraméterekként alkalmazott tényezőket (digitalizáció, innováció, fenntarthatóság). Ezek a paraméterek mindig csak a hazai kkv-k szűk körét jellemzik.

A másik nem tisztázott kérdés, hogy mi az ideális vállalkozói struktúra, aminek az elérése felé törekszünk? Régen kevesen voltak, most túl sokan vannak, miközben nem eléggé vállalatszerűek? Ebben sincsen egyetértés. Valószínűleg nincs ideális struktúra.

Fontos a verseny intenzitása, de ez ágazat- és piacfüggő. A szocialista gazdaságban létező szektorok és azok működtetéséhez szükséges tudások haszontalanok lettek és megszűntek.

Az FDI vezérelte fejlődés annak idején úgy lett beállítva, hogy a segítségével megmenthetők a hazai a termelői kapacitások és tudás. Azután azt állítottuk, hogy az FDI nem hagy teret a hazai kkv-knak. Ő inkább úgy látja, hogy a jó minőségű multik a jó minőségű kkv beszállítót keresik, attól függetlenül, hogy magyar-e. A jó minőségű hazai beszállítóknál igenis megfigyelhető FDI spillover hatás.

Lengyel György: A nyolcvanas évek végén jelent meg Szelényi Iván könyve arról, milyen rétegekből jöhetnek a jövő vállalkozói. Úgy gondolták, hogy az akkori második gazdaságból és a korábbi vezető tapasztalattal rendelkező káderek közül kerülhetnek majd ki a hazai vállalkozók. Pár évvel később Lengyel, Kuczi, Vajda, Nagy, Czakó közös kutatása a családi hagyományok, piaci készségek jelentőségét emelték ki. Ez a kutatás azt mutatta ki, hogy az első vállalkozói réteg szociológiailag leggyakrabban a szakértelmiségből és a szakmunkások közül került ki. Tehát nem a társadalmi pozíció, hanem a vállalkozói készség döntött.

Szerb László: Utólag is nagyon érdekesek ezek a kilencvenes években folytatott vállalkozásszociológiai kutatások. Miért nem készültek ilyenek a későbbi korokban is?

Lengyel György: A kilencvenes, kétezres években volt egy többször megismételt vállalati panelkutatásuk, aminek az eredményeit műhelytanulmányok formájában publikálták. A vállalkozói hajlandóságkutatások is folytatódnak a mai napig. Ezek nemzetközi publikációkban is elérhetők. Talán a hazai szakmai közeg érdeklődése vett más irányt az évek során.

Hortoványi Lilla: A 30 év szakpolitikai cikkeinek áttekintése alapján úgy tűnik, elsősorban a piaci intézmények kiépülése, a privatizáció és az FDI volt az akkori szakmai gondolkodás középpontjában.

Szepesi Balázs: Ahogy a hozzászólásokból kirajzolódott, a 33 év történetértelmezésének három teljesen különböző vetülete van:

1. Tranzíciós vetület (átalakulás piacgazdasággá)
2. Félperifériális vetület (hol van a helyünk az európai és a világ gazdaságban)
3. Normális vetület (ahogyan a világban mindenhol zajlottak a dolgok)
 1. A tranzíciós vetülethez 4 dolgot emel ki:
 - Finanszírozás. Ezt tágan értelmezve az állami bankokon keresztül történő hitelezéstől és adósságtörlesztésektől, a bankhiteleken át az eu-s forrásokig terjed. Itt jelentős átalakulások zajlottak, komolyan szakaszolható a korszak ebből a szempontból. A mindenkor finanszírozási formák hatással voltak arra is, milyen típusú vállalkozások lesznek sikeresek az adott közegben.
 - Gründolás. VGMK-ból, korábbi szocialista vállalatból való leválással, vagy zöldmezős indulással. Ezekből lesznek később az útfüggőségek. Az indulás tipizálása hozzá tudna járulni a korszakolás komplexitásához.
 - Tanulás. Vállalkozói interjúkból leszűrt tapasztalat, hogy a 30 év alatt a vállalkozók rengeteget tanultak. Mindig először találtak bizonyos típusú kihívásokkal, válságokkal, amiből a túlélők nagyobb tudással kerültek ki. A következő generáció viszont már nem így fog tanulni, mint az első.
 - Állam és a legalizálódás. Egyetért azokkal a véleményekkel, hogy a nyolcvanas évek maszekolós, vgmk-s, Liska Tibor-szerű világa nem volt a kapitalizmus előszobája, nem állta meg a helyét a piacgazdaságban. Lehet, hogy sok vállalkozói frusztráció adódik abból, hogy a szocialista viszonyok között kialakított piac nem volt megfeleltethető a kapitalista piacnak. Azonban a gazdaságpolitikában és intézményrendszerben is fennáll egy átalakulási és tanulási folyamat. Tetten érhető abban pl., hogy a szürkegazdaság, az állami beszerzések, állami támogatások rendszerei hogyan alakulnak át az évek során. Olyan személyként, aki a gazdaságpolitikát belülről látta, fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a gazdaságpolitika egy brutálisan endogén, a gazdasággal, társadalommal összekapcsolt rendszer.
 2. A félperifériális vetülethez fontos kiemelni, hogy a kkv-k méretükből és piaci erejükből fakadóan, mindig valamilyen erőterhez igazodnak. Így van ez a lokális piacon működő helyi szolgáltatóval is (aki mellesleg gyakran egy nagy beszállító outletjeként is funkcionál), és így

van az erősen tagozott értékláncokhoz való kapcsolódással is. A magyar kkv-k története a magyar gazdaságba való bekapcsolódás története. A beszállítóként való betagozódás problémái összhangban vannak az értéklánc elméletekkel. Az elméletek alapján természetes, ha a beszállítók többsége mindig beszállító marad, kivéve kisszámú, sikeres céget. Ezen kívül léteznek ágazati sajátosságok, pl. a mezőgazdaságban a hozam a tőkeköltés nélküli fedezeti pont környékén van. Itt az állam pótolja az elmaradó jövedelmet és fejlesztési forrásokat, mert olyan nagy a termelők és felvásárlók közötti piaci erőkülönbség.

Létezik az értékláncok között egy rugalmas, pici világ, az egyedi gyártók története. Másik téma az ökoszisztémák létrejötte. Magyarországon technológiai ökoszisztémák nem nagyon jöttek létre, speciális helyi ökoszisztémákból is kevés van. Ez is az értékláncok logikájának következménye.

3. A normális vetületről nagyon keveset beszélünk. Magyarországon a konvergencia következtében megnövekedett fogyasztás miatt megnőtt bizonyos gasztrocikek, szolgáltatások iránti kereslet, amik kkv piacokat jelentenek. A hazai fogyasztási piac a jövedelemnövekedéssel a világ nagyon sok pontjához hasonlóan alakult át. Szintén idetartoznak bizonyos technológiai változások, amik azonos módon zajlanak le a világ sok országában. Hasonlóképpen meghatározó és más országokban is lejátszódó folyamat a demográfiai átrendeződés. Egyes régiókban és piacokon a demográfia miatt van recesszió.

II. Korszakolás

A téma megbeszéléséhez Szepesi Balázs az alábbi gondolatébresztő összefoglalót tette közzé:

A korszakolás módszeréről

1. *A vállalkozói környezet fő korszakainak kereteit (1) a piacgazdaság intézményi kiépültsége, (2) az európai/globális gazdasági integráció, a (3) az intézményi, technológiai és makrogazdasági környezet jelöli ki.*
2. *Az egyes korszakok a **vállalkozások jellemzőinek** ((a) domináns vállalkozástípusok, (b) vállalkozói működési mintázatok, a vállalkozások által észlelt (c) kihívások és (d) lehetőségek) különbözőségében öltenek testet.*
3. *A korszakok egyrészt (i) a kapitalizmus kialakulásának és szofisztikálódásának, (ii) a globális integráció mélyülésének, (iv) a technológia (elsősorban digitális technológia) fejlődésének **stációjaként** értelmezhetők.*
4. *Másrészt az üzleti környezetet leginkább formáló (i) **válságok**, (ii) konjunktúrák határolják el az egyes időszakokat, az üzleti működést meghatározó intézményi, gazdaságpolitikai **megközelítés és gyakorlat** tér el az egyes periódusokban.*

Egy lehetséges korszakolás:

Maszek világ, A rendszerváltás kora, Az uniós integráció kezdetei, A nagy válság, A 10-es évek, A covid és a háború kora

Felvetődő kérdések:

- *Mennyire fogadható el a javasolt korszakolási logika? Hogyan kellene azt formálni?*
- *Mennyire fogadható el a javasolt korszakolás? Miben célszerű azt átalakítani?*
- *Melyek voltak az egyes korszakok jellemzői: tipikus vállalkozásai, vállalkozási kihívásai, meghatározó környezeti jellemzői, a vállalkozások szempontjából legfontosabb szereplői, a korszak fontos eseményei, döntései, szimbolikus jellemzői?*

Az Áttekintés témájához a résztvevők az alábbi észrevételeket fűzték:

Hortoványi Lilla: A korszakolásról korábban általa gondoltakat értékesen kiegészítették az előző, Áttekintés témakörben elhangzottak. A 33 év megértéséhez fontos megérteni a rendszerváltás előtti folyamatokat is. Saját kutatásai során sokat vizsgálta a 2008-2009-es pénzügyi válságot. A válságban való megállás és a sikeres kilábalás a menedzser személyén és az ágazaton egyaránt múlt. Izgalmas, hogy időszakonként eltér, milyen típusú vezetők és milyen ágazatok voltak sikeresek. Ez is lehetne a korszakolás egyik szempontja.

Lengyel György: A nyolcvanas évek végén több kutatás vizsgálta, kik lennének szívesen vállalkozók. A döntő többség számára ez nem volt kíváncsi életpálya. Ebben az időszakban erős válságtudat uralta a közvéleményt. Laki Mihály egy írásában pl. bevezette a „kényszerített innováció” fogalmát. A rendszerváltást követően a kilencvenes évek közepéig mégis felszökött a vállalkozói hajlandóság. Tóth István János és Kuczi Tibor kutatta a témát. Eredményeik érdekes módon azt mutatták, hogy a kényszerszármazott vállalkozások nagyobb arányban maradtak életben, mint a lehetőségorientáltak, mert számukra gyakran ez volt az egyetlen opció az egzisztenciális fennmaradásra. A vállalkozói sikert többféleképpen mérték: ide tartozott az innováció, a technológiai fejlődés vagy a túlélés.

Losonci Dávid: A BCE Versenyképesség Kutatóközpont adatfelvételei hullámokban zajlottak. A belőlük kiolvasható korszakolás hasonló a fellevezetőben szereplőhöz. Vagyis az első szakasz a kilencvenes évek

végéig tartott, a következő fordulópont az EU csatlakozás, majd a 2008-as pénzügyi válság. Ezt követte a válságból való kilábalás időszaka kb. 2018-ig, azóta pedig az új ipari és technológiai forradalom, az ipar 4.0 korát éljük.

Sass Magdolna a kettőezertízes éveket heterogénabbnak látja annál, hogy egy korszakba lenne sorolható. Az időszak elején a gazdaságpolitika egyértelműen a hazai tőkét helyezte előtérbe a kkv-k és a nagyvállalatok szintjén is. Meghirdetett kormányzati politika volt bizonyos szektorokból kiszorítani a külföldi tőkét, bár ez nem mindenhol sikerült (kiskereskedelem). Most azonban már egyértelműen a külföldi befektetők preferálása zajlik egyes tradeable szektorokban.

Inzert Annamária szerint a kilencvenes évek az EU csatlakozásig tartottak. Ez azonban nem egy konkrét dátum, hanem a felkészülés fokozatosan, több év alatt zajlott le. A 2010 utáni időszakot valóban érdemes lenne szakaszolni. Ő az ipar 4.0 korszakát 2014-től kezdődően határozná meg.

Ambrus Loránd: A korszakolás egyik lehetséges szempontja az, Henri Pirenne történeti kutatásainak alapján, hogy a korszakban mikor és milyen körülmények között lettek sikeres vállalkozókból vezető politikusok.

Pogácsás Péter: Kormányzati szemszögből nézve, az ipar 4.0 és a digitalizáció stratégiai és támogatási programok szintjén 2016-tól jelent meg. A 2010 utáni időszakot ő is heterogénabbnak tartja annál, minthogy egyetlen korszaknak tekintsük. Sass Magdi erre az időszakra vonatkozó felosztási szempontjai a nagyvállalati körre vonatkoznak. KKV szempontból inkább 2014-et lehetne korszakhatárnak tekinteni. Addig a kkv finanszírozás mély visszaesése zajlott (banki deleveraging), ezután elkezdődött hitelezés felfutása (NHP, később NKP), elindultak a 2014-20-as eu-s fejlesztési ciklus kkv-preferált programjai. Ez az időszak a később készült interjúk alapján, a hazai tulajdonú kkv-k számára egy erős, organikus fejlődési időszak volt. Több interjúalany jelezte, hogy bár korábban az üzleti filozófiájuk az volt, hogy nem vesznek igénybe külső finanszírozást, ebben az időszakban olcsó hitelekkel, vissza nem térítendő támogatásokkal fejlesztettek.

Farkas Szilveszter: Biztosan szükségünk van korszakolásra? Mivel egyrészt a közelmúltról beszélünk, másrészt sokféle folyamat zajlott egyidejűleg, sokféle nézőpont létezik, ezért sokféle korszakolást lehetne végezni. A GMK, VGMK öröksége fontos lehet. Jó lenne beszélni nyolcvanas években indult vállalkozókkal, hogyan látják a nyolcvanas évek hatásait? Ha már korszakolni akarunk, át lehetne tekinteni az eseményeket a válságok alapján. A túlélők a válságok idején tanulnak a legtöbbet, ilyenkor változnak a legnagyobb mértékben. Ebből a szempontból a háború hatása kevésbé értékelhető. A kormányzati programok kritikája nem személyeknek szól, hanem a programok értékelése alapján kell ezeket megfogalmazni. Az eu-s forrásokból megvalósult programokat és azok hatásait is érdemes lehet korszakolni egészen a Phare forrásoktól elindulva.

Szabó József: A GMK-k, VGMK-k korszaka valóban a szocializmushoz kötődik, de fontos lenne korszakként figyelembe venni. Előzményként javasolja figyelembe venni, mert a rendszerváltás, mint fogalom, nem eléggé fejezi ki a változás gazdasági jelentőségét. Írt egy aprólékos, hosszú tanulmányt az elmúlt évtizedek korszakolásáról. Sokféle szempont alapján lehetett korszakolni. Vállalati nagyság szerint, kis-, közép és nagyvállalati csoportonként, több szempontot figyelembe véve javasolt korszakolást, és kísérletet tett a teljes gazdaságra vonatkozó korszakolásra is.

Kiemelten fontosnak tartja a középvállalatok helyzetének vizsgálatát. A korábbi szocialista nagyvállalatok szétrobbanása következtében létrejövő „törmelékvállalatok” privatizációjában vagyonértékelőként szerzett tapasztalatokat. A vállalatok szétválasztása gyakran minden logikát nélkülözött, összefüggő telephelyeket kellett darabokra szedni. Mivel az állam nem látta el a feladatát, az eladó abban volt érdekelt, hogy áron alul értékesítse a vagyont.

A vállalkozásoknál nagy törést jelentő 2008-ban kezdődő pénzügyi és gazdasági válságnál 2016-ig határozni meg a válságból való kilábalás időszakát, akkor értük el Ft-ban számolva a válság előtti szintet.

Czakó Erzsébet: Kapcsolódva néhány korábbi gondolathoz, Magyarországon 2010 óta bizonyos értelemben pártállami kapitalizmus van. Itt egy sajátos állami szerepvállalás van jelen, és kapitalizmus és piacgazdaság érvényesül. Van egy domináns párt-formáció, amelyik gyakorlatilag teljes szabadkézzel alakítja a törvényi, jogszabályi környezetet. Ezt a jelenséget nemzetközi elméleti modellekkel is le lehet írni, és illeszthető nemzetközi trendekhez. Ez a törvényhozáson túlmenően, a stratégiaalkotáson keresztül a piaci viszonyokban is megjelenik. Vannak szép makrogazdasági mutatószámok, de bizonyos iparágakban és piacokon nem egyformák a lehetőségek a piaci szereplők számára. Ezt jelzik a meglepően magas megtérülési ráták bizonyos szereplőkénél, és jelentős mértékű tulajdonosi pénzkivételek. pl. Egy szép olvasata, narratívája a történeteknek a Sass Magdi által elmondott nemzeti cégek helyzetbe hozása, nemzetközi piacokra segítése, de ezek a helyzetbe hozott cégek politikai szempontok alapján tűnnek kiválasztottnak. Oligarchizálódás is zajlott, azaz vélhetően nőtt azoknak a száma, akik saját egyéni vagyonosodásukat politikai kapcsolataiknak köszönhetnék. Csökkent a kormányzati politikák áttekinthetősége: számos területre vonatkozóan még a választások apropóján sincsenek már úgy megfogalmazva célok, hogy az számonkérhető lenne, és a korábbi tervdokumentumok áttekintésére és értékelésére sem kerül sor rendszerszerűen. Az állami szerepvállalás hatalmi szempontjai is kiadnak egy korszakolást. Több területet végig lehetne nézni (pl. kkv-kra vonatkozó stratégiák, külgazdasági stratégiák), és ahol a történések csomósodnak, ott lehetne korszakhatárt húzni.

Csillag Sára újabb szempontok vizsgálatát javasolja behozni a korszakolásba. Meg lehetne nézni, hogy egyes időszakokban az üzleti kommunikáció hogyan zajlott. Levélben, faxon, emailben, weblapokon vagy közösségi médiában? Az infokommunikáció fejlődése is kijelöl korszakokat. Az is érdekes, hogyan alakul a szektorok közötti jövedelem- és tőkemozgás. Például látszik egy nagyon erős eltolódás a hagyományos szektorokból a tudásintenzív szektorok felé.

Radácsi László: Talán egy igazi korszakváltó esemény történt az elmúlt 33 évben a VKEH hálózat megalakulása☺. Komolyra fordítva a szót, az MKKV szektort a korszakolás alapján is szét kell választani. A nagyobb cégekre hatottak a nemzetközi trendek, a gazdaságpolitikai és hatalmpolitikai változások, a finanszírozási lehetőségek, stb., a kisebbek esetében viszont a vállalkozási kedv, az innovációs hajlandóság, a vállalkozások médiamegjelenése, stb. nem mutat változást. Ezt támasztják alá a GEM több évtizedes felmérései is. Tehát van a legkisebb, helyi piacokból élő vállalkozásoknak egy széles rétege, akik a különböző korszakokat ugyanolyan tulajdonságokkal élték végig.

Katona Klára inkább azokhoz kapcsolódna, akik sikerkritériumok alapján korszakolnának. Ez lehet a versenyképesség, termelékenység, innovációs képesség, vagy akár a vállalkozó mások általi elfogadása. A különböző korszakolási javaslatokat (intézményrendszer változása, EU csatlakozás, stb.) abból a szempontból vizsgálná felül, hogyan hatottak a vállalkozói sikerkritériumokra. Saját kutatásai alapján az adóváltozások, gyakran negatívan hatottak a sikerkritériumokra. Az is érdekes, hogy pl. az innovációt, K+F-et ösztönző adószabályok (leírhatóság, adókorrekció) nem értek el érzékelhető változást.

Szintén kutatta a külső finanszírozáshoz jutás kkv sikerkritériumokra kifejtett hatásait. A kilencvenes években külső finanszírozás a kkv-k számára nem volt, mindenki a cég belső, vagy a tulajdonos forrásait használta. Érdekes lenne megnézni, hogy a kkv finanszírozás felfutása hogyan hatott a sikerességre. Eljutott-e a mikrovállalkozásokhoz is, vagy csak a nagyobbak kaptak hitelt? Magyarországon a GDP-hez viszonyított hitelállomány alacsonyabb az EU-hoz és a régióhoz viszonyítva is. Saját kutatásai azt mutatták, hogy a külföldi tulajdonú vállalkozások sokkal bátrabban adósodnak el, mint a magyarok.

Gergely Orsolya: Náluk a nyolcvanas években a vállalkozói tevékenység nem létezett. Romániában és (Lang Zsuzsa kutatásai alapján) Szlovákiában is csak a rendszerváltástól indult el a vállalkozói élet. Romániában és különösen Székelyföldön a kilencvenes évek elején (1992-94) történt a legtöbb cégalapítás, 1997-2000 között csökkenés, 2000 után pedig ismét növekedés figyelhető meg a cégbejegyzések számában. 1991-97 egyfajta aranykornak nevezhető, 1998-2000 az elbizonytalanodás korának, 2000 után a lassú fellendülés, 2010 után a professzionalizálódás, digitalizálódás, halózatodosás zajlott le a romániai vállalkozói szektorban. 2010 után alakultak vállalkozói iskolák, klubok, lokális vállalkozói szervezetek. Sok mentorprogram, képzés indult, köztük a női vállalkozói programok 2016-tól. A 2010 utáni vállalkozók egy másik generáció, nagyon akarnak tanulni és hajlandók is ebbe beruházni. A vállalkozók társadalmi megítélése a kilencvenes években negatív volt, a kétezres évekre inkább semlegessé, mára pedig már pozitívvá vált. A kettőezres években a fiatalok túlnyomó többsége a magánszférában szeretett volna elhelyezkedni, sokan akartak vállalkozni. A kétezerhúszas évekre megnőtték a keresetek az állami szektorban, ezért sokan elhagyják a vállalkozói státuszt és állami alkalmazottak lettek.

Az Erdélyi Vállalkozó Nők Egyesületének képviselője egy interjúban azt mondta, hogy az elmúlt 2-3 év válságai kitisztították a vállalkozói szférát. Azok maradtak talpon, akik hatékonyak és professzionálisan végzik a tevékenységüket. A korábbi években kifehéredett tevékenységek a válságok következtében visszaszürkültek oda, ahol korábban voltak.

Kaposi Zoltán: A korszakolás azért nehéz, mert sok réteg rakódott egymásra, és sok szálon futnak a folyamatok. Ő 1992-től 2020-ig egyéni vállalkozó volt, de a mikrovállalkozások szintjén ennek az időszaknak nagy változásait nem tapasztalta meg. A lényeg az volt, mit akar az APEH/NAV. Nyilvánvalóan a rendszerváltás egy korszakváltás volt, erről sokan, sokat írtak (pl. Romsics Ignác, Berend T. Iván), és ilyennek tekinthető az EU csatlakozás is. A nagy gazdasági korszakokat makrogazdasági, világ gazdasági adatok és trendek alapján szokták megítélni. Kérdés azonban, hogy a kkv-kra vonatkozóan eredményeznek-e ezek eltérő korszakokat. Magyarországon az elmúlt 110 évben volt 10-11 rendszerváltás. Eltérő ideológiákkal, hatalmi berendezkedéssel, sokszor újraosztott tulajdonokkal. Ezen közben vállalkozások mindig voltak, legfeljebb eltérő formákban működtek.

Az elmúlt időszakot korszakolni azért is jó, mert valamit tanítani is kell erről. Ő írt a témáról egy 28 oldalas tananyagot. Véleménye szerint az 1988-91 fontos időszak, fontos törvények születnek, felbomlott az előző vállalati struktúra, kényszervállalkozások alakultak, létrejött az új pénzügyi intézményrendszer. 1991 után a piacgazdaságra jellemző törvények bevezetésével, piaci intézményrendszer kiépítésével, a privatizációval létrejött a magyar piacgazdaság, de ez még állami túlsúlyos volt. 1997-98-ig egy piacgazdasági tanulási időszak zajlott. Az uniós integrációs korszak nem a korábbi korszak végével kezdődik, mert Magyarország már 1991-ben benyújtja a csatlakozási szándékát, 1994-ben kötöttünk Társulási Szerződést és 2004-ben csatlakozunk. De ez egy hosszú felkészülési időszakot, jogharmonizációt, Phare, ISP, Sapard pénzek felhasználását, stb. követően történt meg. Sőt ezt a korszakot az EU csatlakozás sem zárja le, mert ekkor nem történt komolyabb változás, a korábban kialakított szabályok szerinti működés folytatódik egészen 2008-ig. 2008-2012 válságkorszak, sok változással. Pl. az egyéni vállalkozások száma 40%-kal csökkent. A 2010-től induló NER időszak gazdaságilag, politikailag teljesen új időszak, amikor szintén sok változást láthatunk. Nem önmagában azért, mert a hatalomközeli cégeket máshogy kezeli az állam, mint az előző időszakban (erre korábban is volt példa), hanem a változás abban jelentkezik, hogy onnantól egy nacionalista, a Nyugat forrásaira igényt tartó, de tőle elforduló, Keletre tekintő politika és gazdaságpolitika érvényesül. Ez a nagyvállalati szintet látványosan érinti, a kkv-kat nem biztos. A kkv-k viszont nehezen tudnak bekerülni ebbe a nagyvállalati körbe. Külön foglalkozott azzal, hogyan jöttek létre a mezőgazdasági nagybirtokok Magyarországon és kik a nagybirtokosok. Ez is jól leírja a helyzetet.

Lux Gábor a javasolt hatpontos felosztást túl cizellátnak tartja, ő három nagyobb korszakot határozna meg. Az első még a rendszerváltást megelőző néhány évben indul. Idetartozik a piacgazdasággal kapcsolatos előzetes tanulási folyamat, a bizonytalansággal járó átalakulási folyamat, a vállalkozói bummm, ami beleütközik a lehetőségek falába valamikor a kilencvenes évek közepén. Hiába állnak fel a keretszabályok, hiányoznak az erőforrások, képességek, piaci lehetőségek egy kkv alapú gazdasághoz. Az ezt követő korszakot az ismert korlátok közötti lassú növekedés és fejlődés jellemzi. Ez egy lassú, a kkv-k szempontjából lefajtott korszak. Magában foglalja az EU csatlakozást és a pénzügyi válság éveit is, egészen a kétezertizedes évek elejéig. Innentől egy konszolidációs periódus következik, amikor a kkv-k könnyebben jutnak hitelhez és támogatási forrásokhoz, jobban elérhetővé válnak számukra a külföldi piacok. Ez az időszak a V3-aknál 5-10 évvel korábban kezdődik. Abban lehetett reménykedni, hogy a konszolidáció korszaka a generációváltás, a megerősödés és a professzionalizáció időszaka lesz, de a Covid és a háborús válság ezt megtöri, és Európa szerte nagyon komoly szelekciós nyomás alá helyezi a

kkv szektort, hasonlóan az 1973-as olajválsághoz. Van egy belföldi, fejlődő rendszer, ami nagyon komoly külső nyomással fog találkozni. Nem tudja mi sül ki ebből.

Szerb László: Ha korszakolni akarunk, meg kell próbálnunk egységes szempontok alapján koherens határokat kijelölni. Vannak markánsan kirajzolódó korszakhatárok: a rendszerváltás, az EU csatlakozás és a válságok. Ehhez képest a statisztikák időnként mást mutatnak. Szó esett az FDI-ról, a hitelezés alakulásáról, a politikai változásokról, de meg kellene nézni, mindez hogyan érintett pl. a vállalkozások darabszámát.

Ő személy szerint a rendszerváltást követő korszak lezárását a Bokros-csomag idejére tenné. Ez markáns politikai irányváltást testesített meg a hazai vállalkozásokról a külföldi tőke irányába. A következő meghatározó esemény az EU csatlakozás. Az ezt követő időszakot 2012-ig egybe venné és az erős turbulenciával jellemezné. Kétévente új problémák jelentkeztek (kötségvetési válság, politikai válság, pénzügyi válság, kormányváltás, stb.). Ez a vállalkozói szám csökkenését is eredményezte. 2013-14-től a Covid válságig a konjunktúra időszaka. A Covidtól indulóan lehet egyrészt a válságok idejéről beszélni, de lehetne akár a digitalizáció elterjedésének korszakáról is.

Mindezekhez hozzá kell majd nézni az adórendszer változásait, amit alapvetően az állami pénzbehajtás motivált, de ennek az eredményeként történt a gazdaság kifehéredése (elektronikus pénztárgépek, EKÁER, elektronikus számlázás). Ez kkv-k kimutatott termelékenységének javulását is eredményezte. Most elkezdünk visszaszűrődni, de majd az AI ebben is új fejezetet nyithat.

Szepesi Balázs: A kifehéredési történet egy fontos korszakhatár. Ezt közelről, a kormányzaton belülről szemlélve, meg kell jegyezni, hogy egy soktényezős folyamat volt. Egyrészt a digitális technika fejlődése tette lehetővé, másrészt komoly politikai elköteleződést is szükségessé tett. Abban az időben, amikor a költségvetés finanszírozhatósága volt a tét, bátor elköteleződés kellett a Társasági adó csökkentéséhez, az egykulcsos SZJA bevezetéséhez, az osztalékadó SZJA szintre csökkentéséhez. Ezzel szűnt meg az a sokévtizedes paradigma, hogy csak illegális megoldásokkal lehet Magyarországon vállalkozást működtetni. 2007-09-ben sorra születtek a pamfletek arról, hogy Magyarországon nem tud egy cég úgy működni, hogy minden jövedelmét bevallja. Ez tehát korszakhatár, amikortól egy cég mindent bevallva, szabályosan működik, és ezzel banki szempontból is finanszírozhatóvá válik. Ez valamikor a 2010-13-as időszakban következik be.

A másik fontos kérdés az állami forráselosztási rezsimek áttekintése lenne. Szó volt a privatizációról, a korábbi vállalatok széttörésének koráról, nem kutatott, de fontos tényező az állami bankok hitelezése ebben az időben. Ki volt az, aki a privatizációban magántulajdonhoz jutott és ezután finanszírozást is kapott az állami tulajdonú bankoktól? Ezzel foglalkozik Kolosi Tamás „Hogyan legyünk milliárdosok?” c. könyve. Amikor a privatizáció kezd kifulladásra, a bankok is magántulajdonba kerülnek, belépnek az állami források (MFB-s korszak, Széchenyi Terv, EU, Széchenyi Kártya, NHP, NKP, stb.) Magyarországon nagyon sok támogatott pénzt osztanak ki. Az államkapitalizmus nem 2010-ben alakult ki, hanem 1990-ben a gerschenkroni modell szerint. Mivel sem a bankrendszer, sem a tőkepiac nem látja el a vállalkozások finanszírozását, ezért nagyon fontos szerep jut az állami intézményeknek.

Magyarországon a kormányzatnak kis- és nagyvállalati szinten egyaránt hatalmas finanszírozási szerepe volt. Ha tehát államkapitalizmus alapján akarjuk vizsgálni az időszakot, akkor az 1990-től indult és azon belül lehet korszakokat megállapítani. Az 1995-ös első Versenyben a világgal kutatásban olvasható, hogy az akkori FDI-hoz kötődő kormányzati és önkormányzati fejlesztések mennyire nagyszámúak voltak a direkt támogatások és az adókedvezmények mellett. Fontos kutatás lehetne évekre vagy korszakokra megnézni, milyen direkt és indirekt támogatási csatornákon keresztül, a gazdasági szereplők különböző csoportjai (külföldi cégek, hazai nagyvállalatok, kkv-k), mennyi forráshoz jutottak. Persze az agráriumot külön kellene nézni, mert ott a támogatási logika más, de ott is voltak olyan időszakok, amikor 2-3 évente írták le a teljes agrárszektor adósságát. Ebből a szemszögből vizsgálódva sok minden más értelmet kapna. 2010 előtt sok minden áttekinthetetlen rezsimeken keresztül finanszírozódott, utána ezek jelentős része normális keretek közé került.

Az állam szerepének elemzését tehát ki kell szélesíteni. Azért mondta korábban, hogy endogénan működött, mert ugyan erősen hatottak rá az akkori politikai célok, de a döntések alapvetően mindig az adott kor működési lehetőségei alapján jöttek létre. Meghatározta pl. az 1990 óta hangsúlyos FDI bevonás, ami arra készítette a mindenkorai kormányt, hogy a hazai szereplőket is forráshoz juttassa. Kérdés, hogy ezekhez a támogatási csatornához való járulás csak annyiban készítette alkalmazkodásra a vállalkozókat, hogy milyen vadászatra vagy vitorlázásra kell menni ahhoz, hogy pénzhez, megrendeléshez jussanak, vagy pedig ezek a csatornák tényleg irányították a vállalkozói világ működését. Ha az állami elosztási mechanizmusok változása miatt a vállalkozói tevékenységek is megváltoztak, akkor ez korszakhatárnak minősül.

Egyetért azzal a véleménnyel, hogy nagyon fontos, de nem éles korszakhatár az EU csatlakozás. A jogharmonizáció már a kilencvenes évek elején megindult, a legfontosabb, munkaerőpiaci derogáció pedig 2011-ben járt le. Mégis, összességében az EU tagság miatt szűnt meg az a kilencvenes évek elején leírt meghatározottság, hogy van egy hivatalos gazdaság, aki betartja a szabályokat és kap támogatásokat, és van egy nem hivatalos gazdaság, aki alig adózik, de nem kap támogatásokat. Szintén az EU tagság miatt nyíltak meg a piacok, aminek következtében a kis, helyi piacra értékesítő cégek jelentős része kihalt. A szelekciós és konszolidációs korszakokat a válságok korszakolják. Az EU által létrehozott kényszereket kezelni tudó vállalkozások a válságokon keresztül jönnek létre. Ez kihat a finanszírozásukra is.

Mi is kikerestük a vállalkozók számának elérhető adatait, de hiába vizsgáljuk, nem látunk belőlük semmit. Nem világos, hogy a számbavételi metodika változott, vagy az adózás, vagy egyéb szabályozás, aminek sokkal nagyobb hatása volt a darabszámra és a vállalkozási formákra, mint a gazdasági folyamatoknak. Lehet, hogy ebben a kérdésben is össze kellene adnunk a tudásunkat.

A 30 év vállalkozásokat érintő tényezőit az MCC-ben megpróbálták a Közgazdasági Szemle összes releváns cikkének áttekintésével is korszakolni. Ez azt mutatta meg, hogy az akadémiai szféra milyen témákat tartottak fontosnak. Vállalkozástörténeti interjúkat is készítettünk, ez feltárja a vállalkozások mikor milyen kihívásokat, lehetőségeket láttak. Ezzel a módszertani probléma az, hogy csak a túlélők véleményét ismerhettük meg, pedig fontos korszakhatároló tényező lehetne az is, hogy mikor, milyen vállalkozások haltak ki.

Kaposi Zoltán: Az államkapitalizmus fogalom használata a kilencvenes évekre vonatkozóan őt zavarja. A szocializmus állami tulajdonú rendszeréből fokozatosan jöttünk át a magántulajdon által dominált gazdaságba. 1988-ban a magántulajdon aránya 16% körül volt a magyar gazdaságban. Tehát 1990-ben egy kis magánszektorral indultunk, és ezután az államtalanítás időszaka zajlott. Véleménye szerint a gazdaság egészére nem lehet az államkapitalizmus fogalmát használni, legfeljebb a támogatási rendszerre. Gerschenkron megállapításai nem biztos, hogy alkalmazhatók a kilencven utáni rendszerre.

Radácsi Lászlónak a vita Gerschenkron mellett egy másik gondolkodót juttatott eszébe: Leopold Lajost, aki az I. Világháború idején írta le a színlelt kapitalizmus fogalmát. Az akkori Magyarországon léteztek kapitalista intézmények és szereplők, de a működés mégsem piaci alapú volt, hanem állami emlőből táplálkozó, járadékvadász logikán alapult. Lehet, hogy ezen a téren mély történelmi sajátosságok érvényesülnek.

Inzert Annamária: A 33 év történetének korszakolása nagy feladat. A bevezetőben felvázolt korszakolás munkahipotézisnek megfelelő, de ha sok szálon megvizsgáljuk az eseményeket, lehet, hogy a végén más korszakolás lesz a végeredmény. Össze kellene szedni azokat a munkákat, amik a kkv témában megszülettek, és az itt felmerült szempontok alapján feldolgozni. Különböző témák alapján különbözőképpen lehet korszakolni. Pl. a gazdaságpolitikát lehet nézni, de vigyázni kell, mert kilencven óta minden gazdaságpolitikai programban szerepelt a kkv szektor fejlesztése, de ritkán következett belőle valódi intézkedés. Az információstechnológia felhasználásának alakulása is más korszakok alapján fejlődött. Mindig nehéz különböző szempontokat olyan egyesített mutatóba tömöríteni, amit pl. a döntéshozók is megértenek.

A kkv statisztikákban nagyon mérsékelten lehet hinni. Ha csak azt nézzük, kiket keres meg a KSH adatgyűjtés szempontjából, már látszik a hiányosság. Pl. amikor a legutóbb megnézte, az 5 évnél fiatalabb vállalkozások még nem szerepeltek az adatszolgáltatásban, tehát pl. a gazellák kevésbé szerepeltek az adatok között.

Lengyel György: Az utolsó korszakban vizsgált fogalmak között javasolja megvizsgálni a dependens kapitalizmus (egyébként vitatott) fogalmát. Ebből kiindulva pedig a kettős függés fogalmát lenne célszerű kkv szempontból megvizsgálni. Kutatás indulhatna arról, hogy a hazai kkv-k milyen mértékben vannak függő helyzetben a külföldiektől pl. a beszállítói kapcsolatok révén, és az államtól a szabályozások és az állami megrendelések útján.

Egy másik érdekes kutatási irány lehet az irányított gazdaság fogalmának vizsgálata. Ez azt vizsgálná, hogy egy bizonyos korszakban megvoltak ugyan a magángazdasági intézményrendszer részei, de az állami beavatkozások révén ezek működési logikája korlátozva van. Kérdés lehet, hogy az állami rendszer csak kihívást intéz-e a magánintézmények működésével szemben, vagy fel is függeszti azok működését? Pl. kényszerítő körülményekre hivatkozva (rendeleti kormányzás).

III. Értelmezés

A téma megbeszéléséhez Sass Magdolna az alábbi gondolatébresztő összefoglalót tette közzé:

Az értelmezés és értékelés többféle szempont alapján végezhető el. A teljesség igénye nélkül az alábbi szempontok javasolhatóak kiindulásként:

- 1. A korszakolás és a KKV szektor főbb jellemzői alapján a magyar helyzet összehasonlítása más, hasonló gazdaságokéval – elsősorban a Visegrádi országokkal, másodsorban a volt átalakuló országokkal (Balti országok, Szlovénia; Románia-Bulgária). Milyen tanulságokat, következtetéseket vonhatunk le ebből az összehasonlításból? Milyen területeket érdemes kiemelten vizsgálni (KKV szektor szerepe, fejlődése (útfüggőség?), versenyképessége (speciálisan unikornisok, gazellák?), nemzetköziesedése stb.)? Mennyire specifikus a magyar KKV szektor fejlődése, jellemzőinek alakulása és milyen tényezők magyarázhatják ezt?***
- 2. Mennyire illeszkedik a magyar KKV ágazat jellemzői és fejlődéstörténete alapján a szakirodalomban tárgyalt különféle elméletekhez? Megerősíti vagy cáfolja, esetleg kiegészíti, finomítja ezeket?***
- 3. A magyar KKV szektor milyen szerepet játszott (1) a magyar gazdaság fejlődésében/növekedésében általában, (2) a magyar piacgazdasági rendszer megteremtésében, a gazdasági átmenet folyamatában, (3) az átmenethez kapcsolódó különféle gazdasági és nemgazdasági költségek mérséklésében, (4) a magyar gazdaság lehetséges és választott fejlődési útjainak meghatározásában?***
- 4. A gazdaságpolitika és a magyar KKV szektor. Mennyire jelentős a gazdaságpolitika szerepe a KKV szektor jellemzőinek alakulásában? Mennyire hatékonyan képes a gazdaságpolitika befolyásolni (akár eszköz-szinten) a KKV szektor fejlődését, növekedését, versenyképességét, hozzájárulását a gazdasági (társadalmi) növekedéshez-fejlődéshez?***

Sass Magdolna a felvezetőjében arra szeretne volna felhívni a figyelmet, hogy az elmúlt 33 év magyarországi eseményeit mindenképpen nemzetközi kontextusban és összevetésben érdemes vizsgálni. A magyarországi KKV-fejlődés folyamatában ugyanis találkozhatunk nemzetközi trendek leképeződésével és speciálisan magyar sajátosságokkal is. A megértés szempontjából ezeket jó egymástól elkülöníteni. Nemzetközi trend volt pl. a 2007-2008-ig tartó forrásbőség. Magyar sajátosság viszont, hogy nálunk a kkv szektor összetételében jóval magasabb a mikrovállalkozások aránya, mint máshol a V3-aknál. (Csehországban pl. a középvállalati szektor erős). Tehát egyfajta értelmezési keret lehet, ha megkülönböztetjük a magyar sajátosságokat, és azokra keressük a magyarázatokat.

A másik kérdés, hogy a magyar kkv szektor jellemzői és fejlődéstörténete hogyan illeszkednek a szakirodalom által tárgyalt elméletekhez. Mennyiben validálják, cáfolják vagy egészítik ki a magyar történelem a különféle, KKV-k fejlődését magyaráz(ni próbál)ó elméleteket? Beszéltünk például az intézményi háttér szerepéről, tehát pl. az „institution based” folyamatok mennyire vannak jelen a magyar kkv fejlődésben.

A harmadik szemponttal kapcsolatban is több minden elhangzott. Itt a kérdés az, hogy a kkv-k magyar tranzícióban játszott szerepe mennyire volt sajátos. Milyen szerepet játszottak a gazdaság fejlődésében, növekedésében, a magyar piacgazdasági rendszer megteremtésében, és mennyire függ tőlük a jövőben fejlődés útja?

A negyedik kérdés, hogy mennyire jelentős a gazdaságpolitika szerepe a kkv szektor fejlődésében, melyek ebben a tekintetben a gazdaságpolitika legfontosabb eszközei. A 2010 utáni helyzetről szóló vitát ő nem szeretné a lopás/nem lopás kérdésre egyszerűsíteni, hanem inkább a piaci koordinációk előtérbe helyezése vagy visszaszorítása ellentétében írni le a folyamatokat. Ez a kkv-k működésére is hatással van (pl. árszabályozások, „erőszakos” tulajdonosváltások).

Czakó Erzsébet Sass Magdolna 4 szempontját jó felvetésnek tartja, amin el lehet indulni. Ez a 2010 utáni korszakra vonatkozó vitánkhoz is megfelelő keretet ad.

Radácsi László: A kkv szektorra ható tényezők mellé beemelné annak szempontját, hogyan látja a körülményeket, hatásokat, változásokat maga a szektor. A GEM többéves felmérései ennek vizsgálatára lehetőséget adnak. Egyben azt is megmutatják, a magyar kkv-k érzetei mennyire különböznek más országokétól. A legtöbb tényező tekintetében a magyar kkv-k megítélései teljesen belesimulnak nemcsak az eu-s, hanem a globális trendekbe is. Azokra a területekre érdemes fókuszálni, ahol évek óta eltérő trendek állnak fenn. Ilyen a digitalizáltság és ilyen a Chikán Attila által említett vállalkozói oktatásra, képzésre való nyitottság.

Katona Klára: Visszakanyarodna a korábbi témákhoz, mennyire hatékonyak a gazdaságpolitika eszközei, az adózás és a jogszabályi háttér. A számviteli szabályok alapján a kkv-k jelentős részéről nem lehet korrekt adatot gyűjteni, a beszámolók minősége gyenge. Akár a számviteli beszámolók megbízhatósága is lehetne korszakolási tényező. A kkv szektor a foglalkoztatásban játszott szerepe miatt szociológiai tényező, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Gergely Orsolya: A korábban elhangzottak közül megerősítené a lokális piacok jelentőségét. A kisvállalkozások jelentős része a lokális piacokon működik, az itt zajló változások vannak rájuk hatással. Szintén elhangzott a szegregáció fogalma. Erdélyben egyértelműen jelen van a nyelvi és nemzeti alapú szegregáció, a magyar vállalkozások szívesen kötnek üzleteket egymással.

Kaposi Zoltán egyetért azzal, hogy a magyar sajátosságokkal érdemes foglalkozni. Szeretné megerősíteni, fontos magyar sajátosság az, hogy mindig a mikrovállalkozások voltak túlnyomó többségben. Az I. Világháború előtt és a két világháború között az 5 főnél kevesebbet foglalkoztató cégek az összes vállalkozás 95%-át adták. A magyar gazdaságnak ez a sajátossága nem fog eltűnni az idők során.

A versenyt az egyetemi órákon mindig komoly értéként álltuk be, de a valóságban sokféleképpen korlátozódik és torzul. Tiszta verseny nincsen, azt kell megtalálni, hogy a kkv-k vonatkozásában milyen piacon, milyen típusú verseny érvényesül.

PHD hallgatókkal felmérést végeztetett arról, hogy Villány és térségében hogyan hasznosultak a megyei szinten kiírt fejlesztési programok támogatásai. A kilencvens évek óta óriási pénzeket kaptak az itt működő borászatok. A kezdeti 4 cégről a kettőezert évesekre 35-re nőtt a térség komoly borászatainak száma. Ebben az ágazatban a siker az államtól jött, míg a részleges versenytársnak minősülő sörgyártók, magas adókat kaptak a nyakukba. Képes-e egy kkv sikeresnek lenni, ha semmilyen állami támogatást vagy kedvezményt nem kap?

Lux Gábor egyetért Sass Magdival abban, hogy regionális kitekintés nagyon fontos. Sokszor a magyar sajtóban meg sem jelenik, mi történik a V3 országokban. Pedig ezek az országok adhatnak jó összehasonlítási alapot, segítenek beazonosítani, hol kell változtatni. Nyilvánvaló, hogy a nálunk érvényesülő, külföldi tőkére alapozott fejlődési pálya meghatározó marad, de fontos lenne a kkv szektort diverzifikációs tényezőként kezelni. Az államnak macerásabb sok kis céggel foglalkozni, a hatások is hosszabb távon jelentkeznek, de ha beérnek, széleskörűbben érvényesülnek, mint a nagyvállalatoknál. Nagyon jó gondolatnak tartja, hogy a kkv szektor társadalomformáló erő is. A II. Világháború után a német Mittelstandokat azért is támogatták, mert tisztában voltak vele, hogy ők a helyi társadalom és demokrácia alapvető intézményei. Ugyanez a helyzet Ausztriában, Olaszországban, Franciaországban. Ha Ausztria felé törekedünk, osztrák gondolkodás is kellene hozzá.

Radácsi László a startupokról szeretne néhány gondolatot hozzátenni a beszélgetéshez. Először is lebeszélne mindenkit arról, hogy a startupokat kutassa, mert annyira kialakulatlan, ki mit ért a fogalom alatt. Létezik ugyanakkor egy számszerűsíthetően vizsgálható terület: meg lehet nézni, hogy az elmúlt 10-20 évben felállított kockázati tőkealapok befektetései hogyan hasznosultak a startupoknál. A támogatott startupok eredményességi és piaci mutatói hozzáférhetők. Elmondható, hogy a Magyarországon túlnyomórészt állami és eu-s forrású kockázati tőkék rendkívül rosszul hasznosultak. Magyarországon a tőzsde értékmérő funkciója gyenge, más országokkal összehasonlítva kevés ilyen céltársaság jelent meg a tőzsdén. Érdekes, hogy a lengyel startupok sem mennek külföldre, de ott olyan nagy a hazai piac, hogy azon is nagyra tudnak nőni.

Sass Magdolna: Ez fontos tényező. Azért is említette meg a felvezetőjében a balti országokat, mert Észtország jó példa a kis piacon nemzetközivé növvő startupokra.

Szerb László: Litvánia is.

Sass Magdolna: Ott a pénzügyi szektorban vannak erre példák.

Szerb László: Igen, mert ők erre fókuszálnak. Bolt, Foodpanda. Az észteknek eddig 10 db unikornisuk volt.

Losonci Dávid: A vitában sokféle szemlélet jelent meg, amik között nehéz vagy lehetetlen közös értelmezési területet találni. Amit ő kiemelten fontosnak gondol, az a feltőkésítés és a finanszírozás. Érdekes lenne viszont egy-egy kérdést több szempontból értékelni.

Sokszor panaszkodunk az adatokra, de ezek nem rosszabbak, mint amelyek más országokban vagy más területeken hozzáférhetők. Azzal kell főzni, ami van. Azt már inkább problémásnak tartja, hogy egyes kutatók, vagy elemzők más adatokhoz is hozzájutnak, mint a többség. Ha közös narratívát keresünk, azonos adatokból kell kiindulni.

Egyetért, hogy fontos tudni, mi van külföldön, de ha a magyarországi külföldi cégek hatásait kutatjuk, az adott külföldi cég szempontjait is meg kellene ismernünk, de nem ismerjük. Hármasként, azt is tudni kellene mi van külföldön, mi van a magyar államnál és a hazai cégeknél, de azt is, mi van az itt működő multinál. Tiltakozunk pl. a nagy akkumulátorberuházások miatt, de nem ismerjük a kínai multik üzleti terveit. Össze tudjuk gyűjteni, hogy a külföldi cég mennyi támogatást kapott, de nem tudjuk, végül milyen kalkuláció alapján döntött Magyarország mellett.

Lehet, hogy érdekes, mi volt 35-25 éve, de számunkra, tudományos vállalkozók számára sajnos az akkori történések ma publikálhatatlanok, mert nincs irántuk érdeklődés. A jelenlegi korszakot viszont azért nehéz megítélni, mert túl közel van. Lehet, hogy a digitalizáció korszakának hívjuk majd, de lehet, hogy a reziliencia korszakának. A többféle nézőpont szintetizálása talán ahhoz is hozzásegítené, hogy a jelent jobban meg tudjuk érteni. Olyanok vagyunk, mint a mikrovállalkozók, akik egymás mellett különbözőképpen készítik el ugyanazt a dolgot. A különböző munkák összekapcsolását egyetlen egyetem se tudja jól megvalósítani, erre lenne jó közeg a VKEH.

Szepesi Baláznak nagyon tetszettek a felvezetés dinamizáló kérdései. Nagyon fontosnak tartja a nemzetközi kitekintést, ezért tervezik is a témában egy nemzetközi konferencia megrendezését össz. Közvetlenül az őszi Vállalkozáskutató Konferencia előtt rendezett nemzetközi konferencián külföldi résztvevőkkel szeretnék beszélgetni a témáról. A nemzetközi összehasonlításnak az a nehézsége, hogy bizonyos adatokat vagy mutatókat próbálunk összehasonlítani (pl. hozzáadott érték, termelékenység, stb.), amihez nehéz jól összehasonlítható adatokat találni. Pl. eltérés lehet az ágazatban, üzleti modellben, stb. Az lenne jó, ha le tudnánk szűkíteni az összehasonlítandó tevékenységet olyan területre, ami jól reprezentálja a gazdaságunkat, és ugyanez megvan a másik országban is (pl. autóalkatrész gyártók, borászat).

Korábban, egy Major Klárával készített munkájukban arra a felismerésre jutottak, hogy makroszámok, teljesítménymutatók tekintetében Magyarország unalmasan átlagos ország. Szeretjük magunkat különlegesnek gondolni, de a GDP vagy az elhelyezkedés alapján minden regressziós egyenesre rásimulunk.

Lehet, hogy ezzel a megállapításával vitát fog generálni, de az elmúlt bő három évtized vállalkozástörténetét sikertörténetnek látja. A kkv-k versenyképessége, jövedelemtermelőképessége, foglalkoztatása, termelékenységére hatalmasat javult. Nem hiszi, hogy ebből a meccsből többet ki lehetett volna hozni. Ezt a számok igazolják.

Milyen szakirodalmak lehetnek relevánsak? Szerinte az értéklánc irodalom, a térgazdaság és a hálózati gazdaság irodalma. Fontos leszögezni, hogy a piac nem horizontális és nem erőmentes. A gazdaság nagyon hierarchikusan szerveződik, ez mind a stratégiai mozgástérre, mind a jövedelemtermelőképességre kihat. Ezek a hálózati, a térbeli és más, alkupozíciót meghatározó tényezőkből is következnek. Ezeknek megvannak a kutatási és a fejlesztéspolitikai következményei. Ebből következhet, mi lehet a helyes kritika és mik lehetnek az alkalmazható jótanácsok a vállalkozások számára.

Ha ezeket a tényezőket vállalkozástörténeti aspektusban akarjuk kezelni, azt kell vizsgálnunk, mikor milyen volt a vállalkozások pozíciója a hierarchikus erőter alapján szerveződő gazdaságban, és mennyire tudtak ezen a pozíción változtatni. Pl. mennyire maradtak kiszolgáltatott beszállítók, vagy sikerült-e nem kiszolgáltatott beszállítónak válni. Mennyire sikerült növelni a stratégiai mozgástérüket.

Játszanak-e dinamizáló szerepet a kkv-k? A kisvállalkozások mindig azt mondják, hogy csak kapaszkodtunk, harcoltunk a lehulló morzsákért, a megnyíló résekben törtünk előre. A szektor a jellegénél fogva nem dinamizáló, hanem „remélhetőleg le nem maradó” attitűd alapján működik Magyarországon. Startup vagy innováción alapuló történet kevés alakult ki. Másrészt viszont a társadalmi, gazdasági szerep miatt mégis létezik egy erős dinamizáló hatás. A magyar fogyasztási szerkezet, a településszerkezet átalakulása, vagy akár az egész turizmus működése sok kis innovációval, új üzleti modellekkel valósult meg, és összehasonlíthatatlan a 30 évvel korábbi állapottal. Van ebben az állami pénz is, lehet benne sok másolás, de a kkv-k aktív, polgári főszereplésével ezek mégis létrejöttek. Igazából ez a kkv-k valódi szerepe.

Hogyan alakulhat a jövő? A kkv-k foglalkoztatási szerepe nagy. Ha szektor elkezd bajba kerülni, elsősorban foglalkoztatási probléma lép fel, vagy kivándorlás keletkezik. A politika is így fogja lereagálni, hogy a szektor elsődleges feladata, hogy eltartsa embereket.

Az önálló vállalkozói egzisztencia azért is fontos, mert ebből lesz a gazdagság. A saját tulajdonú vállalatból származik a vagyon, ezek pedig kkv-k. Próbálunk helyi nagyvállalatokat is létrehozni. Lakatos Péter (Videoton) mondta egy hasonló témájú vitán, hogy a kérdés az, képesek vagyunk-e $cost+x\%$, azaz költség plusz margin árazáson túllépő termékeket alkotni és eladni. A feljebb lépés lehetséges útja, hogy a pozitív történetek mintává válnak és megszülik azt a szabályozási, társadalmi közeget, ami segít másoknak is a kitörésre. Pl. a villányi történet Szekszárdon és Tokajban is megtörtént. A kérdés az, hogy lesz-e ebből nemzetközi áttörés.

Sass Magdolna: Ez egy döntő kérdés, amit ő úgy fogalmazna meg, mikor lesz a vagyonból tőke? A létrejövő nyereséget a magyar vállalkozók inkább vagyonként és nem tőkeként kezelik.

Szepesi Balázs: Megint Gerschenkron jut eszébe. Ő írta, a tőke vagy létrejön, vagy fölhalmozódik. Tehát, ha van hozam, lesz tőke. Ilyen pozitív sztorikat kellene látnunk, hogy a szemünk előtt lássuk, mi működik. Most jött ki az MNB és az MIT közös kutatása a jól növekvő szegmensekről.

A kormányzat hatásai, eszközei témakörben azt kellene látni, hogy az önszabályozó gazdasági modell 2008-ban megbukott. Onnantól kezdve a Covidot követő inflációig a világ vezető országai erősen nyomtatták a pénzt. Az is jellemző az elmúlt harminc évre, hogy a kilencvenes években az önszabályozó piac elméletében hittünk. De a valóság sohasem így működött, hanem az állam, vagy az államon keresztül a nagy befolyású gazdasági, társadalmi szereplők mindig erősen befolyásolták a folyamatokat. Ez látszik a regionális politikákon. Ha nem lenne ilyen durva az eu-s KAP, Franciaország közepe néptelen lenne. Ha nem lennének sok helyen durva beavatkozások a helyi vállalkozások, kézműipar működése érdekében, akkor ezeket a tevékenységeket a nagyvállalatok sokkal költséghatékonyabban tudnák megszervezni – természetesen más termszervezetben, más területi, foglalkoztatási mintázatokkal, másféle hatalmi gócpontokkal. Egyrészt a kkv-k a szerepe, hogy léterhozzon egy autonóm, kezdeényezni képes polgári réteget, akit nem csak fogyasztó és munkaerőpiaci sátságuk határoz meg. Másrészt az a feladatuk, hogy bizonyos szolgáltatásokat a helyi igényeknek megfelelően, helyi alkalmazottakkal szervezzenek meg. Ezen társadalmi célok miatt a kkv világ jelentős része az állam által támogatott szektor sok országban. Kérdés, hogy ezek a rezsimek mennyire organikus alakulnak vagy mennyire rángatják hirtelen kormányzati intézkedések.

Tehát az állam és az önkormányzatok nagyon fontos szereplői a kkv-k világának. Ezért fontos megérteni az állam működését. Az állam sok esetben reagál, a feladat egyértelmű, mindegy ki kormányoz. Más esetekben a kormányzás politikai szándékai a meghatározóak, az, amit a Kormány el akar érni a hatalom birtokában. Ennek hatalmas irodalma van, amit Magyarországon nem nagyon használnak. Nálunk a politikai gazdaságtan elsősorban a „másoljuk le a nyugati intézményeket és akkor lesz jó” féle irodalomra támaszkodik. Ez azért nem elégséges, mert ezek az intézmények befolyásos szereplők sajátos szándékainak és a társadalmi, gazdasági, politikai körülmények hatásainak a következményei – azaz endogének. Ennek megértésében sokat segít a „hogyan működik az állam, mint apparátus”, vagyis a bürokráciaelmélet. Ezeket nálunk elsősorban az érti, aki az apparátusban dolgozik és a gyakorlatban tanulta meg, a tudományos, elméleti alkalmazás ritka.

Elsősorban makroperspektívából beszéltünk a 33 évről, emellett fontos lenne azt is látni, hogy helyben vagy egy adott ágazatban mi történt. Milyen helyi, együttműködési formák alakulnak ki, hogy alakulnak a hivatásrendek, milyen helyi vagy kulturális kooperációk jöttek létre.

Sass Magdolna: Nem hisz az önszabályozó piacban, de a túlzott állami beavatkozásban sem. A mai magyar állam túllépett egy egészséges határon a beavatkozásaival.

Szepesi Balázs: jelen volt, amikor a Covid alatt a hitelmoratóriumról szóló döntés megszületett. Ez a lehető legdrasztikusabb, a piaci folyamatokba avatkozó lépés. De sokkal rosszabb lett volna, ha nem születik meg. Ha érdemben akarunk erről vitatkozni, meg kellene határozni azt a kritériumrendszert, ami alapján meg lehet mondani egy beavatkozó kormányzati intézkedésről, hogy sok vagy nem sok.

Sass Magdolna: Nagy segítséget jelentene a magyarországi kkv-knak, ha kiszámítható közegben működhetnének az állami beavatkozást tekintve is. Az is baj, hogy gyakran ágazatonként eltérő beavatkozások zajlanak.

Czakó Erzsébet: Abban valószínűleg egy állásponton vannak a vitatkozó felek, hogy Magyarországon nincsenek se makrogazdasági, sem mezzo (ágazat, iparági) szintű feltáró elemzések egy beavatkozó döntés előtt. Nem tudják/tudjuk megmondani, mi a helyzet és mihez képest hogyan változtattuk meg a dolgok menetét, és azoknak hogyan alakultak a kimenetei. A jelenlevők nagy része vállalatok és vállalkozók magatartásával és működésükkel foglalkozó mikro-, nem pedig makroszintű kérdésekkel foglalkozó közgazdász. Gyakran bele lehet ütközni, hogy egy jelenség megítéléséhez makroszintű adatok, számok kellenének, de nincsenek, és nagyon nehéz ezeknek utánamenni. Enélkül az egyéni meglátásokat igencsak nehéz megalapozott állítássá összerakni. Amit ebben a körben és a VKEH-ban csinálunk, hogy különböző területű és látásmódú közgazdászok vitatkoznak, az előrelépés, és szintlépés. Kevés a hazai szakirodalomban a jó elemzés, a politikai gazdasági (political economy) elemzés meg szinte teljesen hiányzik. Azért (is) ugrálunk az állításainkkal a különböző megközelítések és szintek között, mert ezen a téren nem vagyunk jól ellátva kutatási alapadatokkal és eredményekkel.

Szepesi Balázs: A hosszú támogatáspolitikai tapasztalatok bizonyítják, milyen nehéz már a Széchenyi Tervnél is azonosított támogatáspolitikai sémán túllépni, hogy viszonylag nagy pénzt, viszonylag egyszerű séma mentén olyan cégnek kell adni, akinél a beruházás hatására mérlegnövekedés történik. Ezen a sémán nem nagyon tudtunk az évtizedek alatt változtatni.

Egy 2015-ös megalapozó kutatás fontos következtetése volt, hogy Magyarországon évente átírják az adószabályokat, de emellett bármilyen szabály, akár havonta is megváltozhat. Érteni lehet a szabályozás túlpörgésének okait, azonban nem látszik, hogyan lehetne a szabályozás alakítását lecsillapítani. Az elszabadult szabályzás részben a rendszerváltás hajnalára vezethető vissza, amikor államtalanítás címen naponta módosították a szabályokat. Részben a válságkezelések során alkalmazott megközelítések következményei.

Szerb László: Visszakanyarodva az általános értelmezéshez, a kkv szektort bemutató makromutatókra hívná fel ismét a figyelmet. Ilyen a GDP termelésében betöltött kkv arány, ami befagyni látszik 53-57% között. Közben a nagyvállalatok és a külföldi tulajdonú cégek termelése is nő, de a kkv-k tartják velük a lépést. Itt azért van egy kis lemaradás a ny-i országokhoz képest.

A versenyképességi megközelítés általában azt állítja, hogy a nagyobb cégek termelékenyebbek, tehát a nagyobb kkv súlyt mutató cégstruktúra önmagában magyarázza a termelékenységi lemaradást. Azok a kicsik erősítik a gazdaságot, akik képesek hatékonyan növekedni. A szakpolitikának ezeket a cégeket kellene támogatnia. A versenyképesség növelése érdekében 100 ezer embert át kellene mozgatni a kicsiktől a nagyobb cégekhez, vagy a kkv-k hatékonyabb részéhez. Ezért a mikrocégekkel máshogy kellene bánni, még a vizsgálni is eltérően kell őket.

A következő fontos terület a startupok és új cégek helyzete, akik az egész vállalati szektor dinamikájáért felelősek. A régi cégek is hoznak némi technológiai megújulást, de az igazi új ötletek a startupoktól jönnek. Az EU viszont a meglevő cégek támogatására állt rá, mert ez a biztosítékok kezelése szempontjából is egyszerűbb. Amikor mégis startupokat támogatnak, akkor sem az új tartalmat, hanem formailag startupnak minősülőket igyekeznek elérni. Persze a kisvállalatok is lehetnének kezdeményezőbbek. De amikor az állam egyik napról a másikra pl. befagyaszt árakat, akkor azzal egy érintett kkv teljes működését ellehetetlenítheti. Ilyen hatáshoz képest az innováció kevésnek bizonyulhat. Amikor már az árakat szabályozzuk, olyan ösvényre lépünk, aminek soha nincs vége.

Mit lehetne csinálni? Szívesen olvasna az állami politikák formálódásáról, logikájáról, hogy lássuk, mi a mozgástér. Praktikus, használható kutatásokat kellene végezni. A PTE KTK kkv kutatása nagyon nagy számosságú, már 11 országból vannak adataik, pl. ebben lehetne közreműködni. Önmagában Magyarország nem érdekli a nemzetközi akadémiai közvéleményt, ezért nemzetközi hálózatokra kell rácsatlakozni.

A hazai startup kockázati tőkefinanszírozás kinek kudarca? A kormányközeli elit a startupokat is lefölözi, mert olyan innovációkhoz jutnak hozzá, amihez maguktól nem tudnának. Még ha valamennyire sikeresnek is találnánk a startup programokat, abba ütközünk, hogy scaleupokra (amelyekre nagyságrenddel több forrás kellene) már nincsenek programok. Ezért ezek a cégek már Amerikába mennek. Ugyanez a probléma az izraeli cégeknél is. Csak azzal járunk jól, ha néhány sikertörténet (Prezi, Logmein) részben Magyarországon marad. A nagy trendeket nézve Európa leszakadóban van, Kína felemelkedik. Inkább egy föderális Európa kellene, egységes monetáris, gazdaság- és vállalkozói politikával. A németek jól csinálják a megbízható gyártást, de amikor újat kellene kitalálni, vagy kilépni a szabályrendszerből, akkor Hollandia és Észtország a követendő példa.

Inzelt Anamária Sass Magdi felvezető kérdéseit nagyon relevánsnak tartja. A nemzetközi példákhoz szeretne hozzájárulni korábbi közép-ázsiai kutatásuk tapasztalataival. Hasonlóan a magyarországi privatizációhoz, ezekben az országokban is gyakran a szétdarabolt nagyvállalatok viszonylag korszerű eszközeit örökölték meg az új tulajdonosok. Idővel a tulajdonosok és a gépek is megöregedtek és korszerűtlenné váltak, de nem volt forrásuk arra, hogy korszerűre cseréljék őket. A tevékenységüknek ui. nem volt ilyen mértékű profittermelő képessége és nem álltak rendelkezésre beruházási hitelek sem.

Lenne értelme annak, hogy digitálisan összegyűjtsük és felhalmozzuk azt a szakirodalmat, ami gazdasági és szociológiai témában a hazai MKKV szektorról eddig megszületett. Nem ismerjük az állam működését, nem is tudjuk megítélni a minőségét, mert megrendelés híján megszűntek a döntéseket előkészítő szakpolitikai kutatások. Ők az intézetükkel több éven keresztül szakpolitikai képzésekben vettek részt, képzéseket folytattak, nemzetközi előadók közreműködésével, amire közép-európai és balti országokból is érkeztek résztvevők, de magyar jelentkezőket nem tudtak bevonítani. A magyar államigazgatásban menedzserek úgy vélekedtek, hogy ők ezeket a dolgokat tudják, pedig nem ez volt a helyzet.

Ambrus Loránd: Fontos lenne azonosítani ennek az összetett problématerületnek a legfontosabb fogalmi csomópontjait, magyarázatra váró empirikus szabályszerűségeit stb, és ezekre támaszkodva megkísérelni tipológia-alkotásokat. Ebből a szempontból nagyon kedvező, hogy körül vagyunk véve egy sor olyan országgal, amelyek vállalkozástörténete érdekes és értékes összehasonlításokra adnak lehetőséget. A külföldi partnereket a komparatív kutatásokhoz nyilván nem lenne nehéz találni. Fontosak lennének az interdiszciplináris kutatások (gazdaság, társadalom, politika, stb.) is ezen a területen.

Pogácsás Péter szerint a vita komoly elméleti magasságokba emelkedett, amihez két konkrét megjegyzéssel járulna hozzá. Vitatkozna azzal a megállapítással, hogy Magyarországon extrém magas a mikrovállalkozások aránya, ami eltér a régió és a fejlett EU országok arányaitól. Ez nincs így, a magyar arányok nem lógnak ki az eu-s országok átlagaiból. Van egy tendencia, hogy az északi országokban kevesebb a mikrovállalkozás, a déleken több, illetve a nagyobb belső piaccal rendelkező országokban több a nagy- és középvállalkozás, mint a kisebbekben. A magyarországi arányok ezekbe a trendekbe illeszkednek. A GDP-hez való hozzájárulás is hasonló a legtöbb országban.

A környező országokkal való versenyképességi összehasonlítás kapcsán érdekes lehetne megnézni a jegybank Növekedési Hitelprogramjának és Növekedési Kötvényprogramjának hatásait. Ezek a programok elsősorban hazai tulajdonú közép és nagyvállalatok megerősödését és külpiacra lépését finanszírozták. Lehet, hogy a segítségükkel egy új vállalati kör tudott regionális multi szerephez lépni.

Sass Magdolna: Készítettek összehasonlító felmérést a külpiacokon terjeszkedő magyar cégekről, és látszik változás a 2013-as korábbi felmérés és a friss felmérés vállalati köre tekintetében.

Farkas Szilveszter: Az egyik tanítási órájára meghívott egy vissza nem térítendő támogatásokkal foglalkozó pályázatíró, aki elmondta, hogy a támogatások megszerzéséhez előírt indikátorokat könnyű teljesíteni. Kérdés viszont, hogy egy ilyen ingyen pénzből felpumpált cég tényleg erősíti a versenyt? A támogatásokat a versenyhez kellene igazítani. Ne az legyen, hogy a támogatás miatt a piacinál kevésbé megtérülő projektek is életképesek lesznek. Azt eddig nem vizsgálták, hogy különböző támogatási

programok pénzügyi szempontból milyen eredményeket hoztak. A támogatott cégeknél a túlélések is mesterségesek.

Katona Klára: Ő maga is írt ilyen VNT pályázatokat. Nehéz ezekre megtérülési alapon általános megállapításokat tenni. Voltak olyan támogatások, amik az EU csatlakozás idején ahhoz járultak hozzá, hogy a cégek fennmaradhassanak a szigorodó környezetvédelmi előírások közepette (pl. víztisztító berendezések beállítása). Lehet, hogy az ilyen támogatások torzítják a versenyt, de hozzájárulnak a hazai gazdaság fennmaradásához.

Radácsi László: A szabályozási sokkhatás kezelését szolgáló pályázatok egyértelműen jók.

Pogácsás Péter: Ahhoz, hogy megítéljük egy program sikerességét, azt kell megnézni, mi volt annak az eredeti célja. Fejletlen térségek felzárkóztatására vagy a foglalkoztatás növelésére kiírt pályázatoknak nem valószínű, hogy a termelékenység növekedése lesz az eredménye. A pályázatok a kiírt indikátor teljesítésére vannak optimalizálva. Az eu-s pénzek másodlagos hatásaik útján dinamizálják a kkv piacokat, a hiányzó családi tőkék felhalmozásához is hozzájárulnak.

Kaposi Zoltán: Amikor sokféle támogatás elérhető a kkv-k számára, szinte minden energia arra irányul, melyiket kellene igénybe venni. Amikor elapadnak a támogatások, igazából akkor látható, mit ér önmagában a magyar gazdaság. Ez a sokkok tisztító hatása. Amikor 4000 Mrd Ft forrást kinyomnak a vállalkozói szektorba, akkor az nem gazdasági valóság, hanem mesterséges szituáció. Persze, amíg a holland polgár pénzét használjuk erre, addig elfogadható, de amikor a magyarok adójából megy, akkor nem.

Szerb László: Magyarországon azért is alacsony a hitel/GDP mutató, mert a finanszírozható cégek sikeresen be tudnak vonni vissza nem térítendő támogatásokat is. Magyarország leggazdagabb emberei milliárdos támogatásokat kapnak. Támogatások útján feltőkésítenek cégeket, azután állami intézkedésekkel mesterséges piacokat hoznak létre a számukra. Más országokban nem a már gazdag cégeket támogatják, hanem az arra érdemes feltörekvő cégeket. A VNT támogatások kábítószer, amiről a cégek nem nagyon tudnak lejönni.

Szabó József: A támogatásról: egy konferencián nézői hozzászólásokból derült ki, hogy a Széchenyi Kártya 5%-os hitelét a hitelfeltevő 16%-os állampapírba fektette az Államkincstárnál. Lehet, hogy nem ez volt a támogatási cél.

Visszaül az egyik előző hozzászólására, az állami beavatkozási rezsimek a kkv-k működésének korszakhatárait képezik. Az elmúlt években nagy mértékű tőkekoncentráció kezdett kialakulni, ez jellemző a nagyvállalatoknál, de gyakran a kis- és középvállalkozások kárára is megtörténik.

Nagyvállalati példa lehet a nagyobb bankok összevonása, a hulladékgazdálkodás koncesszióba adása pedig több száz, vagy akár ezer kis- és középvállalatot érint. Sokan nem tudják vagy nem akarják a koncesszor feltételeit teljesíteni, mások, aki szerződést kötnek, vállalkozási funkciójuk egy részét feladni kényszerülnek.

Sass Magdolna: Nagyon köszön minden észrevételt és visszajelzést. Fontos lenne kezdeni valamit az itt elhangzottakkal, vagy folytathatnánk a beszélgetéseket akár ebben a körben is, ahol láthatóan sokféle szempont tud ütközni egymással.

Szepesi Balázs: Köszönjük a PTE KGK-nak a szervezést! Az elhangzottakat rögzítettük. Írunk belőle egy részletes, gondolati összefoglalót, elsősorban a résztvevők használatára. Később pedig egy nyilvánosságra szánt, szintetizáló anyagot is tervezünk készíteni. Ennek formájáról, tartalmáról majd egyeztetünk. Ebben valószínűleg nem nevekhez köthető hozzászólások, hanem általánosabb gondolatok szerepelnek majd.

A vállalkozástörténeti projektet a nemzetközi kitekintéssel folytatjuk, ami egy nemzetközi konferencia formájában valósul meg, november közepén. Ehhez bármilyen ötletet, inputot szívesen látunk.

Az itt elhangzottakból kifejleszthető munkákról beszéljessünk a jövőben. Egyetért Sass Magdival, hogy a most folytatott beszélgetés jó forma, amivel akár más témák is körbejárhatók, az ahhoz kapcsolódó személyekkel.

Szerb László: Jól sikerült a beszélgetés. Látható miben értünk egyet és miben nem. Lesz majd egy leirat, esetleg műhelytanulmány, de jó lenne egy folyóirat különszámot is összehozni a kkv-k történetének keretében elhangzott gondolatokból. Ennek lenne komolyabb hatása a tudományos közéletre.